

Mourning What Remains

Halakhic Quandaries Created by the Tragedies of October 7th

Tisha B'Av 2024

Rabbi Yosie Levine

ylevine@jewishcenter.org

Torah in Motion

The Nova Festival Memorial

I Tearing kriah on hearing the news

1 מועד קטן כו ע"א

וְאֵלֹי קִרְעִין שְׂאִין מִתְאַחֲזִין: הַקּוֹרֵעַ עַל אָבִיו וְעַל אִמּוֹ, וְעַל רַבּוֹ שְׁלִימָדוֹ תּוֹרָה, וְעַל נְשִׂיאָ וְעַל אָב בֵּית דִּין, וְעַל שְׂמוּעוֹת הַרְעוֹת, וְעַל בְּרַכַּת הַשֵּׁם, וְעַל סֵפֶר תּוֹרָה שְׁנִשְׂרָף, וְעַל עֲרֵי יְהוּדָה וְעַל הַמִּקְדָּשׁ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם. וְקוֹרֵעַ עַל מִקְדָּשׁ, וּמוֹסִיף עַל יְרוּשָׁלַיִם...

נְשִׂיאָ וְאָב בֵּית דִּין וְשְׂמוּעוֹת הַרְעוֹת מְנַלְן — דְּכַתִּיב: "וַיִּחַזַּק דָּוִד בְּבִגְדָיו וַיִּקְרַעֵם וְגַם כָּל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ. וַיִּסְפְּדוּ וַיִּבְכּוּ וַיִּצְוּמוּ עַד הָעֶרֶב עַל שְׂאוֹל וְעַל יְהוֹנָתָן בְּנוֹ וְעַל עֵם ה' וְעַל בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי נִפְלוּ בְּחֶרֶב".

"שְׂאוֹל" — זֶה נְשִׂיאָ, "יְהוֹנָתָן" — זֶה אָב בֵּית דִּין, "עַל עֵם ה'" וְעַל בֵּית יִשְׂרָאֵל" — אֵלֹו שְׂמוּעוֹת הַרְעוֹת.

And these are the rents of mourning that may never be properly mended: One who rends his garments for the death his father, or for his mother, or for his teacher who taught him Torah, or for the *Nasi*, or for the president of the court; or upon hearing evil tidings; or hearing God's name being blessed, which is a euphemism for hearing God's name being cursed; or when a Torah scroll has been burned; or upon seeing the cities of Judea that were destroyed or the destroyed Temple or Jerusalem in ruins. This is the way one conducts himself when approaching Jerusalem when it lies in ruin: He first rends his garments for the Temple and then extends the rent for Jerusalem...

From where do we derive that one must rend his clothing for the death of the *Nasi* or the president of the court and upon hearing evil tidings? As it is written, when David heard about the defeat of Israel and the death of Saul and his sons: "Then David took hold of his clothes,

and rent them; and likewise all the men that were with him: And they mourned, and wept, and fasted until evening, for Saul and for Jonathan his son, and for the people of the Lord, and for the house of Israel; because they were fallen by the sword” (II Samuel 1:11–12).

The Gemara explains how the aforementioned *halakhot* are derived from the verse: “Saul”; this is a reference to the *Nasi*, as Saul was king of Israel. “Jonathan”; this is a reference to the president of the court. “For the people of the Lord, and for the house of the Israel”; these are a reference to **evil tidings**.

2 ש"ע ש"מ:לו

קורעין על שמועות רעות כגון שנקבצו רוב הצבור למלחמה ושמעו שנגפו לפני אויביהם אפי' לא נהרגו אלא המיעוט מהם (וה"ה אם הלכו בשבי) (נ"י פא"מ):

3 ציץ אליעזר (ח"ה רמת רחל סי' מג אות ב):

לא בעינן שיתקבצו רוב העם אלא אפילו נתקבצו רוב הצבור של אותו מקום ומדינה – צריך לקרוע.

4 ש"ך ש"מ ס"ק נ"ב

דכתיב ויחזק דוד בבגדיו ויקרעם על שאול ועל עם ה' כי נפלו בחרב וכב"י בשם רבינו ירוחם דלפי הפסוק נראה שחייב להתאבל כל היום.

5 שמואל ב א:יא-יב

וַיִּחַזַק דָּוִד בְּבִגְדוֹ [בְּבִגְדָיו] וַיִּקְרַעֵם נְגַם כָּל הַאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ. וַיִּסְפְּדוּ וַיִּבְכּוּ וַיִּצְמְמוּ עַד-הָעֶרֶב עַל-שְׂאוּל וְעַל-יְהוֹנָתָן בְּנוֹ וְעַל-עַם ה' וְעַל-בַּיִת יִשְׂרָאֵל כִּי נָפְלוּ בַּחֶרֶב:

II Burying blood / clothes / shoes / ashes

6 ש"ע ס' שס"ד

אם מצאו ישראל הרוג יקברוהו כמו שמצאוהו בלא תכריכין ולא יחלצו בו אפילו מנעליו:

7 ש"ך שם

בהרוג בידי עובד כוכבים אע"פ שבשעה שמלאוהו כבר פסק הדם קוברים אותו כאשר הוא נמצא כדי להעלות חימה ולנקום נקם...

שוב מצאתי כתוב שמעתי הטעם גבי הרוג דהרי כבר יצאו כל הדמים ממנו והם מובלעים בבגדיו וחיישינן שמא נבלע בתוכן הרביעית דם שהנפש יוצאת בו ע"כ יקברוהו כמו שמצאוהו ולא יחלצו אפילו מנעליו דשמא הדמים שיצאו עם יציאת הנפש הם בתוך המנעלים וע"כ נוהגין בהרוג לחפור ולחתור במרא וחצינא בקרקע במקום שנמצא שם ההרוג וכן כל דמו שיצא ממנו במקום קרוב לו וקוברין אותו עפר שנבלע בו דמו עם ההרוג דשמא באותו הדם יצא דם הנפש

8 חכמת אדם קנ"ז:

ישראל שנפל מאליו ומת אם יש פצעים בגופו ויצא ממנו דם וא"כ יש לחוש שמא נבלע דם הנפש בבגדיו ובמנעליו ולכן אין מטהרין אותו וקוברין אותו בבגדיו ומנעליו רק למעלה מן בגדיו כורכין אותו בסדין שקורין סובב ונוהגין לחפור במרא וחצינא בקרקע שנמצא שם ההרוג וכן כל דמו שיצא ממנו במקום קרוב לו וקוברין אותו עפר שנבלע בו הדם ומ"מ נ"ל דוקא בגדים שהוא מלובש בו קוברין אבל אם נתז מן הדם על שאר בגדים שאינו מלובש בהן וכן אם הניחוהו על כרים וכסתות ועדיין הדם יוצא א"צ קבורה אלא יכבסם היטיב היטיב עד שלא ישאר בהם רושם דם והמים ישפכו אל קברו עיין ב"א סי': ואם לא יצא ממנו דם פושטין בגדיו ומטהרין אותו ומלבישין אותו תכריכין כשאר מתים וכן מי שנטבע במים פושטין בגדיו ודינו כשאר מתים (ש"ך בשם רש"ל וב"ה סי' שע"ה) והט"ז כ' דהמנהג לקבור הנטבעים בבגדים הנמצאים והיכא דנהוג נהוג ובמקום שאין מנהג נ"ל דיש לעשות כמש"כ הש"ך. ואפי' אם יצא ממנו דם אלא שכבר פסק ופשטו בגדיו וחי אח"ז איזה ימים ומת מטהרין אותו ועושין לו תכריכים. ונ"ל דאע"ג שהוא מלוכלך מדם שיצא ממנו אפ"ה מטהרין אותו בדודאי אין לחוש לקבור דם שיוצא מן האדם בחייו דדוקא כשיצא ממנו דם בשעת מיתה דחיישינן שמא הוא דם הנפש או נתערב בו אבל לא מה שיצא ממנו קודם מיתה בדודאי:

(ב) **נשאלתי** בענין ההרוגים שנמלח בגדיהם מלאים דם שנבלע בקורס וגם דם בעין אם לריכין לקבור כל הבגדים אפילו מה שאינ' מלובשים בהם ולאח"ל שאינם לריכים קבורה איך יעשו שהיו מוהרים לכהנים לכונום באהל שהם שם וזה תשובתי. ביד ס'מן שם"ד מבואר שקוברין ההרוגים בלבושיהם ובדאי אין זה מלך הדין דלא מלינו לזה שירש בפיסקים דעך שנתלה ואבן שנגרס דטעוין קבורה הוא כדי שלא יאמרו זה האבן שנגרס בו פלוגי וגא עדיף מדם חטאה שניתו על הבגד דכ"ז ור"ח ור"ח מוחזק בגד שארבו בו שער נזיר כו' וכן שלבשו בעלילה כהב בסוף תמורה וחלו הן הנקברין ולא לשמייט בשום דוכתא דלא תני דם המה שניתו על הבגד ח"ו דסגי בכיבוס כדאמרינן בסוף תמורה בצפנתא לקפלינהו ומשני היכא דאפשר לשלפינהו ש"ד וה"ג יכול לה ליה דם ע"י כיבוס כדאמרי' בגדה ס"ב נבלעה בכסות אם מהכנסת ויואל רביעית דם טמאה וא"ל טהורה וכ"פ הרמב"ם בפ"ד מהל' ט"מ ואף דבגמרא מוקי לה דוקא בדם חבוס ד' ב' היינו דוקא לרי"ל אבל לרי"ד דקי"ל בנזוהיה דכל בלוע טהור אפי' טומא' דאורייתא מוקי לה אפי' בדם דאורייתא וכמ"כ הוסי' שם ד"ה מקולי' וכ"כ הר"ש בפ"ג דאהלות ולכן לא מחלק הרמב"ם וכמו שכתב' בפ' י"ד מהל' כלים ואף אם נאמר דקי"ל הזוהא מלתא כבר כתבו חוס' בגדה ובב"ק ק"א וכ"כ הר"ש דלר"י כיון דלא ניחא ליה לכ"ע לאי מילת' ואף אם יכול ללאת ע"י לפין מ"מ כיון שאינו יכול ללאת ע"י סהם כיבוס מקרי בלוע וטהור' כמו שכתבו חוס' בב"ק ד"ה וא"ל טהורה ע"ש ולכן יכבסו הבגדים כיבוס יפה שלא ישאר בו שום אדמומית במים שלא נחוס לשמא נשאר רביעי' דם ואף אם ישאר רועס הכתם בבגד אינו מויק ומוחר לכהן ללכסם ולכנוסם באהל עם הבגדים אחר הכיבוס והמים שנתכבסו הבגדים ישפכו לגומא בב"הק וה' ירפא סבר עמו :

10 חובת קבורת דם מאת הרב יעקב רוזה

סיכום

- א. דם שיצא מחיים ופסק, אינו טעון קבורה לכולי עלמא.
 - ב. דם שיצא מחיים סמוך למיתה ונמשך עד למיתה, לדעת היחינוך בית יהודה והיחיים ביד', יש חיוב לקבורו דחיישינן שיש בו דם הנפשי.
 - ג. דם הנפשי, דהיינו דם שיצא בשעת מיתה שזהו הדם שהנפש תלויה בו, לכולי עלמא טעון קבורה, מדרבנן.
 - ד. דם שיצא לאחר מיתה, לדעת היחינוך בית יהודה והיחיים ביד' אינו טעון קבורה כלל, כי ברור שאין זה דם שהנפש תלויה בו, ולדעת המהרש"ם והישבט הלוי טעון קבורה, היות וכל דם היוצא מן האדם הרי הוא כבשרו, וביגשר החיים כתב שרק אם יש רביעית דם במקום אחד טעון קבורה, כי לשיטתו קבורת דם היא רק משום טומאה, וזה שייך רק ברביעית במקום אחד.
- לאור האמור לעיל, אנשי הסריקה הבאים לטפל בחלל, ויש דם במקום האסון, מספיק יש לאסוף כל טיפה וטיפה של דם כדי להביא לקבורה יחד עם המת. אולם בשעת דחק גדול כגון דם מן המת שנתפזר לאורך מסילת ברזל וכמעט בלתי אפשרי לאסוף את כל הדם ועאכו"כ כשמדובר בשטח מלחמתי והוא מסוכן, יש לסמוך על דעת יגשר החיים ולאסוף רק אם יש רביעית דם במקום אחד.

11 שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן נו

מת שהיה קבור בין הנכרים והוציאוהו מקברו ושרפוהו כדי לקברו בקבר ישראל בע"ה י"ב סיון תשמ"א.

מע"כ ידידי הנכבד מאד הרב הגאון מוהר"ר נחום גאלדבערג שליט"א הרב דעת ישראל הנה בדבר מת שהיה קבור ברוסיא בין העכו"ם, משום שלפי חוקי ממשלת הסאוועטן אשר שם אין בית הקברות של יהודים. ואחר זמן נתנו רשות להמשפחה שלו לצאת משם לאמעריקא. ולא חפצו לעזוב את קרובם להיות קבור שם בין העכו"ם, ולהוציאו מקברו משם וליקחהו, לא הניחום, שלכן הוציאוהו ושרפוהו והביאו את אפרו. אם רשאים לקבור את אפר המת בבית"ק כראוי.

א. בהא דאולי טוב לקבור אפר מת לכבודו אף שאין בו חיוב קבורה, ואם הוא אביו אולי יש בו חיוב כיבוד אב, ושאין לעכב מצד מתים אחרים שבבית הקברות

הנה אפר המת אין צריך קבורה מחיוב קבורת מת כשאין שלדו קיימת (כדאי' בנדה כ"ז ע"ב דדווקא כששלדו קיימת טמא, וברמב"ם פ"ג מטומאת מת ה"ט, הרי דבלאו הכי אינו נחשב מת). אבל כשרוצים לכבד זכרו, ובשביל זה הם מקברים את האפר שנעשה מגופו, אין מעכבין אותו. וגם אולי הוא דבר טוב לעשות. וכ"ש כשהוא אביהם שחייבין בכבודו, מאחר דהעלמא חושבין זה (קבורת האפר) לכבוד - אולי נעשה מצד זה מצוה להבנים ממילא, אף שלדינא אינו כלום. דענין כיבוד אב אולי הוא חיוב גם במה שהחשיבו העלמא לכבוד, כשליכא בזה ענין איסור. ולקבור אפר המת, אף שליכא חיוב, הא ליכא איסור.

12 This is why Israel plans to bury hundreds of cars, with ashes and blood stains, Jerusalem Post, November 22, 2023

By Zvika Klein

Due to the lack of body parts or remains of many of those killed in the October 7 Hamas massacre, the ZAKA has recommended burying the cars of those who were killed in them.

ZAKA Tel Aviv is the emergency response unit of central Israel, serving in over 21 cities across the country with thousands of volunteers, and is recognized as a civil extension of Israel's emergency services and the only emergency response unit authorized to operate in central Israel. One of the organization's units is dedicated to ensuring "dignity in death," particularly in situations of sudden or unexpected loss.

N12 reported on Tuesday that the organization, after intense and distressing efforts, concluded that they could not locate or clean all the remains of the victims inside the vehicles in which they were slaughtered.

III Unretrieved bodies: when does mourning begin?

13 תורת האדם שער האבל - ענין ההתחלה

(נב) באבל (פ"ב) תניא הרוגי מלכות אין מונעין מהן כל דבר. מאימתי מתחילין למנות להן משנתיאשו מלשאלו אבל לא מלגנוב, שכל הגונב הר"ז כשופך דמים, ולא כשופך דמים בלבד אלא כאלו עובד ע"ז ומגלה עריות ומחלל שבתות, פ"א לפי שבורחין ובאין לידי סכנת נפשות ופעמים מגיעין לידי חילול שבתות וע"ז וגלוי עריות. כיוצא בו מי שנפל לים מי שטבע בנהר מי שאכלתו חיה אין מונעין מהן כל דבר. מאימתי מתחילין למנות משנתיאשו לבקש. מצאוהו אברים אין מונין להם עד שימצא ראשו ורובו, ר' יהודה אומר השדרה והגלגולת הן הן רובו. ונשאל מרבין שרירא ורבינו האי ז"ל מאן דאיתיה במדינתא וקרוביו במדינה אחרת והרגו שלטון ולא נתנו לקבורה, קרוביו מאימתי מונין, משעת שמועה ומדמינן לה להא דבהלכות כד נפיק שכבא ממתא ואיכסי ליה מקרובים חדא שעתא מקמי רגל חלה לה אבלות עליהו, או דילמא להא דאמרינן הרוגי מלכות מאימתי מונין להם משנתיאשו מלשאלו, והשיבו דכי אמרו רבנן משנתיאשו מלשאלו היכא דלא נתברר שמתו אלא קול יוצא בכך וקרוביו דורשין ומחפשין מכאן ומכאן לעמוד על אמתת הדבר, משעה שנתיאשו ופוסקין דרישתן כי נתקרה דעתם שכבר מת, מאותה שעה מונין, אם ההרוג הזה דומה לזה עושין בו כן, ואם ידוע אימתי נהרג כמי שמת לעצמו דמי ומשעת שמועה מונין לו, וזה שאמרנו בהלכות גמרא בהדיא הוא (כ"ב א') דאמר להו רבא לבני מחוזא וכו'. עד כאן דברי אלו הגאונים ז"ל.

ודברי תימה הם דהא קתני הרוגי מלכות אלמא בשהרגן בודאי קאמרין, ועוד מצאוהו אברים דקתני אין מונין הרי מת ודאי, דבמכירין אותו בסימני גופו קאמרין, ושמע מינה דאפילו במת ודאי אין מונין עד שנתיאשו מלבקש או שימצאו ראשו ורובו. וכבר כתבתי (בענין מי שמתו מוטל לפניו) דעת הרב הגדול בעל התוספות במת ודאי שאין מונין לו עד שנתיאשו לגמרי כהרוגי ביתר, ותו לא מידי.

14 ש"ע ס' שע"ה א-ב

מאימתי חל האבילות משנקבר ונגמר סתימת הקבר בעפר מיד מתחיל האבלות ומעטף ראשו אבל אינו חולץ מנעליו עד שיגיע לביתו (רמב"ן) ועכשיו נוהגים לחלוץ מנעל אחר סתימת הגולל מיד כדאיתא בסימן שע"ו: הגה (וע"ל סימן שע"ב) היה סבור שנסתם הקבר והתחיל להתאבל ואחר כך נודע לו שטעה חוזר ומתחיל האבלות מחדש (הרא"ש כלל כ"ז): מי שדרכן לשלוח המת למדינה אחרת לקברו ואינם יודעים מתי יקבר מעת שיחזרו פניהם מללוות מתחילין למנות שבעה ושלישים ומתחילין להתאבל (ל' רמב"ם פ"א מה"א ד"ו) וההולכים עמו מונים משיקבר

15 ש"ע ס' שע"ה ה:

הרוגי מלכות שאין מניחים אותו ליקבר מאימתי מתחילין להתאבל עליהם ולמנות ז' ושלישים משנתיאשו לשאול למלך לקברן

16 דרכי חסד מאת רב אברהם אביון, קנא

ועוד נראה כי אין הנידון דומה לראיה כלל משום שבנידון דידן, המשפחות השכולות הקימו ועד ציבורי אשר בין השאר מבקש ליצור דעת קהל בעולם, וא"כ המשפחות, למרות שאין החיפושים והבאת יקריהם באחריותם אלא באחריות הצבא בכל זאת הלא הן פעילות ויוצרות לחץ ציבורי ומנהלות פעילות תעמולתית אשר מטרתה להבטיח הבאת יקריהן לקבר ישראל. משא"כ בנושא שבתלמוד ירושלמי שלא נשאר לקרובים לפעול מאומה, משום כך דין הקרובים כאילו נתיאשו, משא"כ בעניננו.

IV Burying body parts

17 דברים כא:כג

לא תלין גבולתו על העץ כיקבור תקברנו ביום ההוא כיקללת אלהים תלוי ולא תטמא את אדמתך אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה:

18 תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת נזיר פרק ז

תקברנו כולו ולא מקצתו

19 משנה למלך הל' אבל פרק יד

דאין חיוב קבורה בכזית מן המת וכדאמרין בירושלמי דנזיר כי קבור תקברנו מכאן שאינו נעשה מת מצוה עד שיהא ראשו ורובו.

20 מנחת חינוך פרשת כי תצא מצוה תקלז

ונראה דאף בכזית מן המת נוהג מצות קבורה אף דלענין טומאה כהנים שמטמאי' למת מצוה אינו רק בראשו ורובו עיין ביו"ד ס' שע"ד אפשר דשם גזה"כ אבל לענין מצות קבורה ולעבור על עשה ול"ת הוא בכל ענין ואפשר אף בפחות מכזית ומכל מקום צ"ע.

21 שו"ת יביע אומר חלק ג - יורה דעה סימן כב

איך שיהיה נתבאר לנו מכל זה שיש חיוב קבורה על כל אבר מאיברי המת, גם לאחר שנקבר ראשו ורובו, וכ"כ כמה מאחרוני זמנינו, בדין הניתוח של המתים, שאף במקום שהותר לנתח את המת לצורך פיקוח נפש, אסור להשאיר שום אבר מאיבריו בלי קבורה. והגאון מהר"ם שפירא בשו"ת אור המאיר (סי' עד אות ה), כארי ישאג על זה, והוכיח במישור מהירוש' (פ"ז דנזיר) שיש בזה ביטול מ"ע דקבורה ול"ת דלא תלין נבלתו. ע"ש. וכן צווח ככרוכיא ע"ז בשו"ת דובב מישרים (סי' נח). וכן העלה בשו"ת משפטי עוזיאל (חיו"ד ס"ס כח). ע"ש. ולפ"ז מ"ש בתשו' הרשב"א (סי' שסט), גבי חניטת יעקב ויוסף, שהיו קורעים אותם ומוציאים מעיהם לצורך מעשה החניטה. וע"ע בפ"י הר"י אברבנאל (פר' ויחי). ובתו"ט (ספ"ד דפסחים). ע"ש. ע"כ לומר שהיו קוברים אח"כ את מעיהם.

22 שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן קנ

ולכן באם איכא אברים כאלו ודאי איכא כבוד המת על קבורתם וממילא הוא כדין מת שלם שרשאין להלין לכבודו להשמיע עירות שיהיו עם רב בהספדו ובהלווייתו כדאיתא ב"ב"ד/ בסיומן שנ"ז סעיף א'. אלא אפילו ליכא אברים כאלו מ"מ כיון שממת זה לא נשאר מה לקבור אלא אברים אחדים אף שכהן לא מיטמא לאברים דמת מצוה, לא שייך זה לענין כבוד המת דודאי יש חיוב כבוד המת אף רק לאברים כיון שרק אברים אלו נשארו לקוברם וזהו כל כבודו, וממילא מותר להשהותם בשביל לשתף בהלווייתם קהל רב שהוא לכבודו. ויש גם להביא כעין ראייה מקראי דמלכים באיזבל שאכלו הכלבים את גופה ולא נשאר כי אם הגולגולת והרגלים וכפות הידים, ואיכא ברד"ק שני לשונות שללישנא בתרא קברו את האברים שנשארו, והתם לא היה חיוב קבורה כיון שנאמר מפי הנביא ואין קובר, אב/אבל/מ"מ אמר יהוא לקוברת מצד הכבוד שהיא בת מלך, אלמא דשייך כבוד אף שנשארו רק אברים, ובשלמא להסוברים דגולגולת לבד הוא חשוב ליטמא כהן למת מצוה הרי היה שם הגולגולת, אבל להסוברים דגולגולת לבד הוא ככל אברים שלא מיטמא להם, וא"כ לא נשארו ממנה אלא אברים בעלמא ומ"מ היה שייך כבוד הבת מלך עליהם, אלמא דכיון דרק זה נשארו ממנה שייך הכבוד שצריך ליתן לאיזבל מצד שהיא בת מלך על האברים, וא"כ יש ללמוד שגם לכל אדם שמת ונשארו מגופו רק איזה אברים ששייך כבוד המת על קבורתם, ובזה לא יפלגו שלכו"ע שייך כבוד המת על אברים כשרק אברים אלו נשארו.

23 מלכים ב פרק ט

וַיֹּאמֶר (שמתהו) [שְׁמַטְוִיהַ] וַיִּשְׁמַטְוִיהַ וַיְזוּ מִדְּמָהּ אֶל־הַקִּיר וְאֶל־הַסּוּסִים וַיִּרְמְסֶנָּהּ:
וַיָּבֹא וַיֵּאכַל וַיִּגְשֶׁת וַיֹּאמֶר פְּקֹדוֹתַי אֶת־הָאָרוּרָה הַזֹּאת וְקִבְרוּהָ כִּי בַת־מֶלֶךְ הִיא:
וַיִּלְכְּוּ לַקְּבֻרָה וְלֹא־מָצְאוּ בָּהּ כִּי אִם־הַגְּלִילָת וְהַרְגְּלִים וְכַפּוֹת הַיָּדַיִם:
וַיִּשְׁבּוּ וַיִּגִּידוּ לוֹ וַיֹּאמֶר דְּבַר־יְהוָה הוּא אֲשֶׁר דָּבַר בְּנִדְעֵבְדּוֹ אֲלֵיהֶוּ הַתְּשֻׁבִי לֵאמֹר בְּתֵלֶךְ יִזְרְעָאֵל יֵאָכְלוּ הַכְּלָבִים אֶת־בָּשָׂר אֵיזָבֵל:
[וְהִיֹּתָה] נִבְלַת אֵיזָבֵל כְּמֶן עַל־פְּנֵי הַשָּׂדֶה בְּתֵלֶךְ יִזְרְעָאֵל אֲשֶׁר לֹא־יֵאֱמָרוּ זֹאת אֵיזָבֵל:

24 רד"ק מלכים ב פרק ט

בדרש למה נשאר בה הגלגלת והרגלים וכפות הידים שלא אכלו הכלבים לזכות שהיתה מרקדת לפני הכלות נשארו בה הרגלים ולפי שהיתה מטפחת לפניהם נשארו בה כפות הידים ולפי שהיתה מכשכשת בראשה לפניהן נשאר בה הגלגלת ולדעת הדרש הנשאר בה קברו ומה שאמר ואין קובר כי קודם שיביאו לקבר נאכל רוב גופה:

25 רמב"ן דברים כא:כג

וְלֹא תִטְמָא אֶת אֲדָמְתְּךָ, על דעת רבותינו, איננו טעם בלבד בעבור ש'לא תטמא את אדמתך', שאם פן יהיה מותר בחוץ לארץ, אכל הוא לאו שני. והנה המלין התלוי או אפילו המת בארץ עובר בשני לאוין נעשה, ובחוצה לארץ בעשה ולא מעשה אחד.

26 גשר החיים ב:ג

נפ"מ כשאין ראשו ורובו או כשיש רק כזית בשר.... שאין מ"ע דקבורה, ומכ"ש שאין בו הלאו דלא תלין, ואילו בירושלים ודאי שאין מלינין גם שכאין ראשו ורובו ואפ' כזית בשר של מת.

V Retrieved bodies: Does the family mourn again? Tear kriah again?

27 ש"ע שע"ה:ז

מי שטבע במים שיש להם סוף או שיצא קול שהרגוהו לסטים או שגררתו חיה מאימתי מונים משנתיאשו לבקש מצאוהו אברים אברים ומכירין אותו בסימני גופו אין מונין לו עד שימצא ראשו ורובו או שנתיאשו מלבקש (ברייתא מביאה רמב"ן) ואם נמצא אחר שנתיאשו ממנו אין הקרובים צריכים לחזור ולהתאבל אלא הבנים אם הם שם בשעה שנמצא מתאבלים אותו היום דלא גרע מליקוט עצמות אביו אבל אם אינם שם ושמעו אחר שעבר היום אין צריכין להתאבל:

28 ט"ז שם

או משנתיאשו לקברו. מעשה ביהודי אחד שהרגוהו והשליכוהו בנהר רינו"ס ובעשרה בטבת היה המעשה ולפני אדר נתיאש בנו מלבקשו עוד והורה ר' יעקב למנות מעתה שבעה ושלישים ולאחר שעברו ימי האבילות נמצא אביו בתוך הנהר והובא לבה"ק והורה לו הזקן רק לקרוע והסכים עמו הרמב"ן:

29 משא בהר מאת ר' אברהם אבידן

לענין החזרת גופות שלושת חיילי צה"ל שנהרגו ע"י החיזבללה בגבול לבנון. אין לנהוג אבלות כמו בקבורה ראשונה, אלא דינו כליקוט עצמות שמתאבלין רק יום אחד בלבד... יש לקרוע קריעה גם אם קרעו קריעה כשנהגו אבלות שבעה.

VI Kaddish for martyrs

30 תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף מז עמוד ב

הרוגי מלכות, כיון דשלא בדיון קא מיקטלי - הואי להו כפרה

31 ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות שמחות

ועל אחד שנהרג או נטבע אביו, הורה מהר"ל סג"ל שחייב לומר קדיש יתום.

32 שו"ת הרד"ך בית ל

שאלה מומר מהמומרין שהמרו את עצמם מדת ישראל לדת עובדי הבעל מחמת גזירת המלכות שהיו בימים הקדמונים שהיו גוזרים על היהודים להימר את עצמם מדת ישראל לדת עובדי הבעל ומת המומר ההוא בדרך על ידי ליסטים ונתנו הליסטים את בשרו של המומר ההוא לעוף השמים ולחיות רעות ובנו של המומר יהודי רוצה לומר קדיש של נוחי נפש על אביו ויש אבילים אחרים שאביהם נפטרו יהודים אם קודמים הם לומר קדיש או שגם האבל הזה שאביו נהרג בהמרתו יש לו לומר קדיש כסדרו כאחד מהם. א תשובה מיראי הוראה אני אמנם לעניות דעתי לפום ריהטא ולכאורא 5 דהא מילתא לא צריכה רבה וודאי גם האבל הזה שאביו נהרג בהמרתו לבעל 6 יש לו לומר קדיש כאחד משאר האבילים

33 כתריאל פישל טכורש

ויש לי להוציא מלב הטועים הטוענים שהקדושים שנהרגו על קדושת השם אינם זקוקים לאמירת קדיש אחריהם, כיון שאלה אינן רואים פני גהינום כל עיקר, לפי מה שנפסק בשו"ע (ס"ס שעו) שמי שנהרג (אפי' מומר) מתכפר בהריגתו, וכפי המסביר שם הטו"ז עיי"ש, על אחת כמה וכמה טהורי לב שנהרגו עבור יהדותם בלבד, שתועיל להם מיתתם שלא יצטרכו כלל אפילו לקדיש.

אבל זה שיבוש גמור, כי בספרים הקדושים מבואר להדיא, שאפילו צדיקים גמורים זקוקים לתקונים שונים ומגוונים להעלותם מדרגא לדרגא ונחוץ להם הקדיש, ומעולם לא מש הקדיש מבית ישראל, גם על מי שאביו היה קדוש עליון ונהרג על קידוש השם.

VII How to establish date of death when date of death is unknown

34 תשובות והנהגות כרך א סימן תרחצ

שאלה: איך להתנהג בספק מיתה לענין היאהרציט נשאלתי באיש שמצאו אותו מת בלילה בדירתו, ולפי הרופאים כבר מת כמה שעות, רק אי אפשר לקבוע ביום או בלילה, ונסתפק לענין יאהרציט איזה יום יקבע.

ולמעשה נראה שראוי לשמור שני הימים כיהרציט, דלא עדיף זה מזה, וחזקה כלפי שמיא לא מעליא, וזה דוקא כשהספק הוא בשני ימים אבל אם הספק על כמה ימים שיש רוב נגד כל יום, [עיין פסחים ז. דרבו ימי מצה וברש"י שם, ובשו"ת מהרי"א יו"ד סי' ק"צ וברש"ש כתובות ט. ואכמ"ל] נראה כדברי הפוסקים לשמור יום האחרון [וכ"כ החכ"א כלל קע"א סעיף י"א] שאקדומי פורענותא לא מקדמינן, ויום היארציט ריע מזליה ולכן ראוי לאחר, ולסמוך אז גם על חזקת חי, אבל בשני ימים לבד כדאי לשמור שניהם וכמ"ש שבספק כזה ראוי למיזל לחומר.

35 כתריאל פישל טכורש

אמירת "קדיש" לזכר הוריו, אם אינו ידוע תאריך פטירתם

שאלה: נשאלתי פעמים רבות ע"י אנשים שלרגלי סיבות שונות אינם יודעים תאריכי פטירת הוריהם, איך עליהם לנהוג ביחס ליום הזכרון (יארציט)?

תשובה: תשובה לשאלה זו נתן המהרש"ל והובא בס' מט"מ ובמג"א או"ח (סימן תקס"ח, ס"ק כ) שיבחר לו יום אחד בשנה וישמור אותו כתאריך יום הזכרון, לדעתי יש למצא הקבלה לנדון, עם מה שאמרו חז"ל לענין יום השבת, שבאם לרגל תעותו במדבר נעלם ממנו אימתי חל יום שבת משמר יום אחד ומונה ששה ימים (שבת ס"ט): והובא גם להלכה בשו"ע (או"ח סימן שד"מ סעי' א): "ההולך במדבר ואינו יודע מתי הוא שבת, מונה שבעה ימים מיום נתן אל לבו שכחתו, ומקדש השביעי בקידוש והבדלה וכו".

36 מגן אברהם סימן תקסח

במט"מ בשם רש"ל מי שאינו יודע יום שמת בו אביו יברור לו יום א'

37 נטעי גבריאל פרק עז

מי שנהרג על קידוש ה', ואינו יודע היארציט יברור יום מולדתו.

חז"ל הפליגו מאד בהשתתפות כל אחד בצער הצבור, ראה מאמרם (תענית יא): ת"ר בזמן שישראל שרוין בצער ופירש אחד מהם, באים שני מלאכי השרת וכו' אלא יצער אדם עם הצבור, שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור שנאמר: "וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וגו'". ובשו"ע (או"ח סי' תקע"ד, ס"ד): מצוה להרעיב אדם עצמו בשנת רעבון וכו', ושם (סעיף ה') "וכל הפורש מן הצבור, אינו רואה בנחמתו" וכו'.

על פי הדברים האמורים נראה, שלא רק בשעת הצרה עצמה מחוייב אדם להשתתף עם הצבור ולהצטרע יחד עמם, אלא גם בימי התייחדות וזכרון, שהצבור קבע לזכר נשמותיהם של המעונים, אסור לפרוש מהצבור, ועליו החיוב להשתתף באבלם וצערם.

39 תענית יא.

תנו רבנן: בזמן שישראל שרוין בצער ופירש אֶחָד מֵהֶן, בָּאִין שְׁנֵי מַלְאָכֵי הַשָּׁרָת שְׂמֵלוֹיִן לוֹ לְאָדָם, וּמְנַיְחִין לוֹ יְדֵיהֶן עַל רֹאשׁוֹ, וְאוֹמְרִים: פְּלוֹנֵי זֶה שְׁפִירֵשׁ מִן הַצָּבוּר אֵל יְרָאָה בְּנִחְמַת צָבוּר... אֵלָּא, יִצְעַר אָדָם עִם הַצָּבוּר, שְׂכָן מְצִינוּ בְּמִשְׁהָ רַבִּינוּ שְׁצִיעַר עֲצָמוֹ עִם הַצָּבוּר, שְׁנֵאָמַר: "וַיְדִי מִשְׁהָ כְּבָדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׂימוּ תַּחְתּוֹ וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ", וְכִי לֹא הָיָה לוֹ לְמִשְׁהָ כָּר אֶחָד אוֹ כֶּסֶת אַחַת לֵישֵׁב עָלֶיהָ? אֵלָּא כֵּן אָמַר מֹשֶׁה: הוֹאִיל וַיִּשְׁרָאֵל שְׁרוֹיִין בְּצָעַר — אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצָעַר. וְכָל הַמְצִיעַר עֲצָמוֹ עִם הַצָּבוּר — זֹכֶה וְרוֹאֶה בְּנִחְמַת צָבוּר.